

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Trys Lietuvos, arba Stalas, istorija, aplinka kaip personažai

2013-06-13

ŽURNALAS: KRANTAI

TEMA: Skulptūra

AUTORIUS: Vidas Poškus

DATA: 2013-06

Trys Lietuvos, arba Stalas, istorija, aplinka kaip personažai

Vidas Poškus

Menotyrininkas Vidas POŠKUS svarsto apie Vytauto NALIVAİKOS (g. 1958) skulptūrinę grupę „Trys Lietuvos“, kuri stovi Kernavėje, privačioje sodyboje ant Neries kranto. Tai 2013 metų žiemą savo vietoje atsiradęs kūrinys, o jo atsiradimą lėmė glaudus privataus užsakovo ir menininko dialogas. Straipsnyje dėmesys telkiamas į patį meno kūrinį, jo prasmes bei reikšmes, jo egzistavimo konkrečioje erdvėje aplinkybes.

THREE LITHUANIAS, OR A TABLE, HISTORY AND THE SURROUNDINGS AS PERSONAGES

The art historian Vidas POŠKUS muses about the sculptural group 'Three Lithuanias' by Vytautas NALIVAİKA (b. 1958), which stands in Kernavė, on private land on the bank of the River Neris. The work appeared in the winter of 2013, and the event was defined by a close dialogue between the collector and the artist. The article looks at the work of art, its meanings, and the circumstances surrounding its existence in this particular space.

Vytauto Nalivaikos skulptūra (tiksliau – skulptūrinė grupė) „Trys Lietuvos“, nulieta iš bronzos, stovi Kernavėje, privačioje sodyboje ant Neries kranto. Tai 2013 metų žiemą savo vietoje atsiradęs kūrinys, kurio gimimą lėmė glaudus privataus užsakovo ir menininko dialogas.

Nenagrinėkime įdomių ir intriguojančių šio kūrybinio tandemo santykių, kadangi tai galėtų būti atskiras straipsnis apie šiandienos mecenato ir kūrėjo bendradarbiavimą (o kitais atvejais – nebendradarbiavimą). Skulptorius Nalivaika taip pat yra šioks toks

lietuviškos skulptūros fenomenas, esantis truputėlį toliau nuo dominuojančių srovių ir skersvėjų, tačiau, nors unikalus ir savitas, jis geba organiškai įsiliesti į bendrąją kultūros ar konkrečiai skulptūros foną.

Šiuo atveju dėmesį sutelkime į patį meno kūrinį, jo prasmes bei reikšmes, jo egzistavimo konkrečioje erdvėje aplinkybes. Nes visa tai yra svarbiausia kalbant apie bet kurį artefaktą.

Vytauto Nalivaikos skulptūrinę grupę galima nagrinėti personažų – gyvųjų ir negyvųjų, dirbtinių ir natūraliųjų, jų tarpusavio ryšių ir reikšmių, jų sąveikos su aplinka (o šioje vietoje iš karto būtina pabrėžti, kad aplinka Nalivaikos kūryboje visuomet vaidina reikšmingą vaidmenį) aspektu. Bandant žodžiais nupasakoti, kas yra „Trys Lietuvos“, reikia konkretinti, kad tai prie apskrito stalo sėdintys trys Valstybės ar valstybių (jeigu apie tris būsenas kalbėtume kaip apie atskirus reiškinius, pasižyminčius savita logika ir ideologija) kūrėjai Signatarai, tarp jų dar padėta ketvirtoji, tuščia kėdė...

Centrinis daiktas šioje kompozicijoje, be jokių abejonių, yra stalas. Sakyčiau – paprastas, faneruotas, galbūt pokarinis (Stalino ar Chruščiovo laikų) stalas. Dėl tokios chronologinės stalo priklausomybės neguldyčiau galvos, jeigu panašaus, beveik analogiško, nebūtų buvę mano senelių ir prosenelių namuose. Kita vertus, iš vaikystės reminiscencijų pamenu, jog dar sovietiniais laikais lankantis Karo muziejuje (kitaip, bent šeimoje, jo niekas ir nevadino) Kaune, kažkodėl atmintin įstrigo tarpukario („buržuazinių“) laikų darbininko namų rekonstrukcija, kurioje vyraujančią vaidmenį (šalia panašiai kuklios etažerės) vaidino lygiai toks pat stalas. Viena konotacijų, kurias lėmęs plokščias ir paprastas stalo paviršius, būtų susijusi su pačios Lietuvos plokštumu. Čia prisiminkime nuo amžių amžinųjų iki mūsų dienų įvairaus plauko geopolitikų, kultūrologų ir istorikų (nuo Pakšto iki Daviso) apkalbėtą Centrinės Europos plokštumos pobūdį, esą lėmusį (ir lemiantį) neramų, stichišką, tarytum istorinių skersvėjų nuolat perpučiamą Lietuvos kraštovaizdį. Taigi – stalas Nalivaikos skulptūrinėje grupėje yra pačios Lietuvos simbolis, jo idėja. Tokią asociaciją žymi ir minėtasis baldo paprastumas (nesvarbu, kokiai epochai – stalininei ar smetoninei ją priskirtume). Paprastas medinis, bespalvis, gal net ir sulaistytas, subraižytas, kupinas įvairiausių palimpsestiškų įrantų paviršius žymi grytelių ir bakūžių Lietuvą – tą, kurioje lietuviškumo visuomet buvo daugiausia (kad ir kaip pretenzingai tai skambėtų mūsų dienomis).

Tai, kad daiktai Nalivaikos skulptūrinėje grupėje užima svarbią garbingą vietą, rodo ir kitų dirbinių – kėdžių, ant kurių sėdi Signatarai, formos. Karalius Mindaugas savo užpakalį yra uždėjęs ant tvirto medinio suolo – „uslano“ (kaip sakydavo mano prosenelė), Smetona ir Landsbergis inteligentiškai rymo ant lenktų konstrukcijų kėdžių, primenančių garsiuosius „tonetus“ (arba „kėdes nr. 14“ – austrų baldžiaus Michaelio Toneto dirbtuvėse devyniolikto šimtmečio viduryje pradėtus daryti gaminius). Kėdžių geografinė ir kultūrinė priklausomybė Vidurio Europai, jų chronologinės šaknys teikia peno apmąstymams apie modernią tautybės sampratą, apie Lietuvos kaip šalies ir valstybės (periodiškai prarandančios savo suverenumą ir vėl jį atgaunančios) padėtį laike bei vietoje. Galop tai, kad paskutinysis Lietuvos Respublikos „tėvas“ – Atkuriamojo Seimo pirmininkas žvelgia ne į pamėlynavusius horizontus (kaip Mindaugas) arba užsisklendęs savyje (kaip Smetona), o tiesiai į savo

„įpėdiniui“ paskirtą vietą sėdėti – tai yra dar vieną, kol kas tuščią, kėdę, irgi nėra nei atsitiktinumas, nei kokias klaidas.

Faktą, kad ant „tonetų“ sėdi net du asmenys, o trečiasis „tonetas“ laukia menamo sėdėtojo, galima interpretuoti kaip dar vieną prasminį akcentą – dvidešimto amžiaus Lietuva išgyveno net dviejų valstybių (Pirmosios ir Antrosios Respublikų) „avataras“, kurių dėka išliko, sustiprėjo ir galbūt ateityje neišnyks svarbiausias Lietuvos subjektas – pati tauta.

Tuščią kėdę garbingos kompanijos apsuptyje (rate) galima šifruoti keliais pjūviais. Vienas jų būtų teiginys, kad Valstybė dar yra kuriama (nes tai daroma amžinai), kad ji dar gali prarasti savo konkrečias formas ir pavidalus (tai yra pačią nepriklausomybę), ir tuomet ateis laikas naujam lyderiui, naujam laisvės šaukliui atsirasti. Kitu pjūviu galėtų būti ne toks apokaliptinis, patriotiškai labiau motyvuotas požiūris, kad Valstybės signataru panorėjęs (o galų gale – taip ir yra) gali būti kiekvienas iš mūsų ir kad tai mūsų (mano, tavo, jūsų) personalinė kėdė – baldas, ant kurio atsisėdę galime kalbėtis, įsitraukti į bendrą polilogą su praeities asmenybėmis, nes juk mes patys esame ne tik istorija, bet ir valstybė.

Vėlgi grįžkime prie paties stalo, nes, kaip buvo minėta, jis yra centrinis daiktas visoje kompozicijoje. Peno apmąstymams teikia jo apskritumas. Ši aplinkybė žadina kelias asociacijas, galbūt menkai susijusias su konkrečiais Lietuvos įvykiais ar bent simbolika.

Apskritas stalas yra chrestomatinė kultinių Apskritojo stalo riterių figūra, jų, sutvertų ar bent pasiaukojusių ir pasiryžusių geriems darbams, šlovingiems žygdarbiams, pagrindinė sąlyga bei priežastis. Trijų Lietuvos valstybės kūrėjų susodinimas prie ne bet kokio, o apskrito stalo tarnauja lyg nuoroda apie jų kilnumą ir altruizmą.

Kita asociacija gal būtų „buitiškesnė“, nes jau vien sėdėjimas ratu prie stalo (ir net nebūtinai apskrito) norom nenorom verčia prisiminti spiritizmo seansus. Tai, kad tokiam dvasių iššaukimo rituale dalyvauja praeities personažai, šnibždėte šnibžda, jog bet kuris prisilietimas prie istorijos (mokslinis, pažintinis, meninis, mėgėjiškas ar dar kitoks) yra ne kas kita, o tam tikra spiritizmo apraiška. Iškviestosios dvasios kalba tai, ko nori arba nenori jas iššaukiantieji, jos atvirauja, pamokslauja ir moko, kritikuoja ir pyksta, moralizuoja ir aiškina, guodžiasi ir sielvartauja.

Gretutiniai, bet ne mažiau svarbūs – iš tiesų lygiaverčiai – personažai stalo atžvilgiu, žinoma, yra vaizduojami žmonės: Mindaugas, 1251 metais apsikrikštijęs ir apkrikštijęs savo artimuosius bei vasalus, 1253 metais karūnuotas Lietuvos karaliumi, Lietuvos Valstybės pirmininkas ir pirmasis Lietuvos prezidentas Antanas Smetona ir galop Vytautas Landsbergis, Sąjūdžio Seimo Tarybos pirmininkas (tai rodo ir skulptūriniame atlape „įsegtas“ Sąjūdžio ženkliukas), pirmasis Antrosios Respublikos vadovas – Aukščiausiosios Tarybos pirmininkas. Žvelgiant formaliai istoriškai, dėl pastarojo Signataro lyg ir mažiausiai kyla diskusijų – jo nuopelnai aiškūs ir žinomi visiems, gyvenusiems šioje, dar žmogiškos atminties aprėpiamoje epochoje. Jokių didesnių kontroversijų nekiltų ir dėl Smetonos, tačiau, prisiminus vidines Lietuvos tarybos įtampas ir tai, kad Vasario 16-osios aktas buvo paskelbtas vadovaujant kompromisinei Jono Basanavičiaus figūrai, nacionalinio patriarcho šešėlis

perbėgtų per bronzinį pirmojo prezidento veidą. Mindaugas, pirmasis formalusis Lietuvos vadovas, taip pat gal nebuvo tas žmogus, kuris įkūrė ar sukūrė Lietuvą, tačiau jo (kaip ir kitų Signatarų) pagrindinis nuopelnas – valstybės pripažinimas *de facto* ir *de jure* – yra neginčijamas. Kaip tik tokias kontroversijas (jeigu jas galima įvardyti prieštaravimais), nulemtas istorinių miglų, išreiškia net skulptūriniai „Trijų Lietuvų“ veidai. Mindaugo veidas labiausiai primena kaukę – jis sustingęs, šaltas ir ramus (nebijome pripažinti, kad taip skulptorius bandė perteikti amžininkų kaimynų metraščiuose „apdainuotą“ valdovo žiaurumą bei veidmainiškumą), žvelgiantis į mėlynas tolumas (interpretuokime tai kaip žvilgsnį, nukreiptą į tūkstantmetę ateitį). Smetona šiek tiek lyriškas, melancholiškai besišypsantis į savo „smetonišką“ ūsą. Landsbergis – ironiškas (kas jau kas, bet tai tikrai nėra svetima Profesoriumi) ir, o tai be galo svarbu, akis nukreipęs į tuščiąją kėdę. Pačiu žvilgsniu yra perduodama istorinė estafetė, požiūris, kad po trečiosios Lietuvos bus ir ketvirtoji ir kad galbūt ją reikės kurti mums patiems, sėsiantiems į paslaugiai padėtą kėdę.

Simboliškai yra ir auksiniu geltoniu išryškinti kiekvieno trijų Signatarų aksesuarai. Mindaugo – tai karūna ir kalavijas, Smetonos – peteliškė po kaklu, Landsbergio – kaklaraištis (turbūt tas pats, kuriuo garsėja Profesorius – juostelė su tautinių raštų motyvais, bet skulptorius pasirinko labiau apibendrintą vaizdavimą). Kalavijas primena, kad Lietuvos karalystė buvo kuriama ginklu, bet, kaip liudija karūna ant galvos, tam reikėjo ir intelektualinių resursų – aukštosios ir net paprastosios diplomatijos (ypač bendraujant su asmeninių, *tik* asmeninių interesų siekiais bendratautiečiais bei giminaičiais). Kitų dviejų Lietuvos kūrėjų atributai (vis dėlto kultūros atributai) teigia, jog dvidešimtame amžiuje pradžioje buvo žodis ir tik po jo – veiksmas (karinis arba taikus). Ir pastarasis momentas – tai, kad šiandieninė Lietuva buvo atkurta be ginklų iš mūsų pusės, yra pats nuostabiausias dalykas visoje mūsų praeityje ir dabartyje (tikėkimės – ir ateityje). Vėlgi galima grįžti prie stalo, kaip vieno svarbiausių šios visos skulptūrinės grupės formaliųjų bei prasminių elementų. Juk stalas ir gali reikšti ne ką kita, o derybų stalą.

Atskiru reikšminiu komponentu galėtų būti, o ir ne tik galėtų, bet yra, Signatarų pozos, konkrečiai – ypač rankų ir net kojų padėtys. Mindaugas savo dešiniąją yra ištiesęs (ir atrėmęs į kalaviją – nes juk šis įrankis nemažai tarnavo pradiniu kūrimo laikotarpiu), lyg koks Demiurgas. Panašiai ranką yra ištiesęs ir lenkiškai žodžius *Staiñ się* tariantis visatos Kūrėjas viename Čiurlionio „Pasaulio sutvėrimo“ epizodu. Karalius sėdi plačiai išsižergęs, panašia poza žirgą yra apžergęs imperatorius Markas Aurelijus Romos Kapitolijuje. Mindaugas sėdi kaip tikras raitininkas, nušokęs nuo kovos žirgo, tvirtai ir galingai įrėmęs kojas į žemę. Smetona dešinę ranką (tai juokaujant galima susieti su jo dešinosiomis pažiūromis) yra padėjęs ant kojos (kairės), permestos per kitą. Galbūt šis truputėlį lengvapėdiškas Prezidento judesys ir glumina, ypač turint omenyje istorinį foną, kuriame veikė ši asmenybė. Bet vėlgi pati poza – ta dešinė ranka padėta ant ne bet kokios, o kairės kojos – kuria savotišką iliuziją, kad Smetonos vadovaujama tautininkų partija trečiajame dešimtmetyje gaudavo finansinę paramą ne iš ko kito, o iš kairiųjų, jeigu tokiais galima vadinti sovietinę valdžią. Tik, anot istorikų, tuos pinigus tautininkai „ne į savo kišenę įsidėjo“ (Alfonsas Eidintas). Arba tai tiesiog įprasta tuometinių inteligentų sėdėjimo padėtis, matoma ne vienoje devyniolikto amžiaus pabaigos–dvidešimtojo pradžios fotografijoje. Ir galop Atkuriamojo Seimo pirmininkas, sėdintis vos ne imtynininko poza, rankas tvarkingai sudėjęs ant kojų, o pirštus gniaužiantis į kumštį kovai su nematomu priešininku. Toji kovai besiruošiančio

imtynininko padėtis primena dziudo tėvo Jigoro Kano mokymą apie priešininko nugalėjimą jo paties jėgos sukauptimo ir išbalansavimo būdu.

Išraiškingos yra ir sėdėtojų padėtys. Į jų būklę stalo atžvilgiu žvelgti dera pagal laikrodžio rodyklę. Tuomet dėliojasi linijinei laiko sampratai būdinga schema: Mindaugą keičia Smetona, ši – Landsbergis, pastarąjį – kėdė, susiformavusi cikliškumo, baltiškai pasaulėjautai nesvetima nuolatinio, reguliaraus kartojimosi klišė.

Atkreipti dėmesį reikia ir į personažų orientaciją pagal pasaulio šalis. Mindaugas sėdi akis įbedęs į tolumą, į senąsias etnines baltų žemes, į tą pusę, į kurią ir plėtėsi (link Juodmarių) Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Čia vėlgi galima grįžti prie karūnos ir kalavijo simbolikos – didelė Rytų slavų teritorijų dalis buvo prijungta botagu ir pyragu. Smetona ilgesingai žiūri Vilniaus pusėn, į ten, kur ir buvo paskelbta naujoji Lietuvos nepriklausomybė, į Prezidento vadovavimo metu užimtą sostinę, kurios linkui ir buvo projektuojama visa tiek šalies, tiek jos gyventojų tapatybė. Profesorius Landsbergis stebi pačią dabartinę Lietuvą, žvilgsnį nukreipęs į didesniąją jos dalį, į mūsų upių močios Neries nešamus vandenį, Kaune susiliejančius su Nemunu.

Taip pat dar reikėtų pastebėti, kad visa skulptūrinė grupė yra išdėliota ant iš paprastų lietuviškų riedulių – granitų išgrįsto grindinio („bruko“), savo konfiguracija kartojančio apskritojo stalo išklotinę. Tai vėlgi galima paaiškinti tikėjimu istorinio vyksmo cikliškumu. Svarbesnis yra tas momentas, kad „Trys Lietuvos“ nėra užkeltos ant jokio postamento, jų tariamo didingumo neskatina dirbtinės pakopos. Šiek tiek nukrypstant į šoną, bet kalbant apie tą pačią problematiką, reikia pasakyti, kad viešųjų paminklų ir monumentų kokybė pastaruosius pora dešimtmečių krinta, viena vertus, aukštinant jų postamentus, kita vertus, didinant jų stilizacijos laipsnį. Susiklostė tokia tradicija, kad kuo aukščiau iškeliamas koks nors įpaminklinamas asmuo arba kuo platesnis, masyvesnis daromas jo pagrindas, kuo labiau stilizuojami ar bent idealizuojami vaizduojamojo veido bruožai, kūno pavidalas, tuo labiau tokia skulptūra yra pasmerkta nesėkmei, nesusikalbėjimui su aplinka ir žiūrovu. Iškalbingi čia yra Gediminų, Mindaugų ir Kudirkų atvejai.

O fonas – daug sakančią skulptūrinės grupės scenovaizdžio funkciją atlieka ne kas kita, o Kernavės piliakalnių kompleksas – kalba pats už save. Lygiai toks pat iškalbingas yra ir faktas, kad „Trys Lietuvos“ stovi privačios sodybos kieme. Šioje vietoje daug galima kalbėti apie valstybinių ir privačių iniciatyvų meno rėmimo atvejų skirtumus – jų privalumus ir trūkumus ir taip toliau, ir panašiai. (Bet ar verta, jeigu tam išeikvota daug rašalo ir popieriaus, tačiau teigiamų poslinkių nedaugėja?) Užtenka pasidžiaugti, kad skulptūrinė grupė „Trys Lietuvos“ praturtinta tapo sodyba Neries pakrantėje, Kernavės kultūrinis rezervatas ir visos Lietuvos kultūrinis kraštovaizdis. O ir paties Vytauto Nalivaikos kūrybos kontekste tai yra vienas brandžiausių, iškalbingiausių kūrinių, atskleidžiančių šio menininko užmojus ir galimybes.

